

SARI AŞIĞIN BAYATILARI
BAYATİES OF SARİ ASHUG
БАЯТЫ САРЫ АШУГА

Ləman Vaqifqızı (SÜLEYMANOVA)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

leman.suleymanova.2018@mail.ru

Summary

It is a well-known fact that the bayati genre is also used in the work of ashugs. For some reason, some of our ashugs have a lot in their work, while others have relatively little in their work. Sari Ashug's work is based on bayati from the very beginning. This issue is directed to two sides in the work of the ashug. The first is the bayaties created by the ashug in an independent form, which can be attributed more to what his lover said about the Yaxshi. The bayaties that Sari Ashug says about the Yaxshi seem to be a red line in his work. Some of the bayaties he said are these bayaties. Most of these bayaties are among the legends about the ashug. A part of it was collected and published separately.

The second feature is the bayaties he said, influenced by the folk bayaties. In fact, these bayaties can be considered as variants of national bayaties. When we look at these bayaties, we see that there are many versions of them in the collections that have been published so far. This inevitably raises the question: Were these bayaties the people's bayaties, and then they were called by the name of Sari Ashug, or did the bayaties said by the ashug become part of the people's bayaties over time?

Key words: Sari Ashug, bayati, ashug creativity, folk bayaties

Резюме

Как известно, жанр баяты используется и в творчестве ашугов. Почему-то у одних наших ашугов много работы, а у других относительно мало. Творчество Сары Ашуга целиком основано на баяты. Когда мы смотрим на работу Ашуга, мы сталкиваемся с двумя основными направлениями. Первый – это баяты, созданные ашугом в самостоятельной форме, что больше можно отнести к тому, что он говорил о Якши, его возлюбленной. Баяты, которые Сары Ашуг говорит о Якши, кажутся красной линией в его творчестве. Некоторые из составленных им баятов и есть эти баяты. Большинство этих баятов относятся к легендам об ашугах. Часть из них была собрана и опубликована отдельно.

Второе направление – это баяты, по его словам, под влиянием народных баятов. По сути, эти баяты можно рассматривать как варианты

национальных баятов. Когда мы смотрим на эти баяты, мы видим, что их версий много в сборниках, опубликованных на данный момент. При этом неизбежно возникает вопрос: являются ли эти баяты народными и затем названы в честь Сары Ашуга, или же сказанное Ашугом со временем смешались и стали вариантами в народных баяты?

Ключевые слова: Сары Ашуг, баяты, творчество ашугов, народные баяты

Giriş. Aşıq ədəbiyyatının bir çox forma və şəkilləri mövcuddur. Bu forma və şəkillər haqqında xeyli tədqiqat aparılmışdır. Ancaq aşıq yaradıcılığında bayatı janrından istifadəni geniş şəkildə araşdıran bir tədqiqata rast gəlmirik. Bu məqalənin mövzusu belə bir ehtiyacdan ortaya çıxmışdır.

Aşıq yaradıcılığında bayatıdan istifadəyə daha çox cığalı təcnislərdə və bayatı-bağlamalarda rast gəlinir. Məlumdur ki, cığalı təcnislərdə cığa bəndi bayatı üzərində qurulur. Aşıqların bəzən bir-birini bağlamaq üçün istifadə etdikləri bayatı-bağlamaların da forması adından görüldüyü kimi bayatı forması üzərində qurulur. Sadəcə bunları digər bayatılardan fərqləndirən ən önəmli cəhət sual-cavab formasında olmasıdır. Əslində bu heç də o demək deyildir ki, deyişmə formasında deyilən bayatılar ancaq aşıq ədəbiyyatında mövcuddur. Biz deyişmə formalı bayatılara digər yerlərdə də, daha çox mərasimlərdə rast gəlirik. Bu mərasimlərin arasında isə toy, yas, Novruz və s. mərasimlərimiz daha önəmli yerə sahibdir. Bu məsələ bu məqalənin mövzusu olmadığı üçün uzatmağı lazım bilmirik.

Sarı Aşığın bayatıları. Bayatı janrından da istifadə müəyyən səbəblərdən bəzi aşıqlarımızın yaradıcılığında çox, bəzilərinin yaradıcılığında isə nisbətən azdır. Sarı Aşığın yaradıcılığı isə başdan-başa bayatı üzərində qurulmuşdur. Aşığın yaradıcılığına baxdığımız zaman əsasən iki istiqamətlə üzləşdik. Birincisi, aşığın müstəqil formada yaratdığı bayatılardır ki, buraya daha çox sevgilisi Yaxşı ilə bağlı dediklərini aid edə bilərik. Sarı Aşığın Yaxşı ilə bağlı söylədiyi bayatılar sanki onun yaradıcılığında qırmızı bir xətt kimi keçir. Onun düzüb-qoşduğu bayatıların bir qismini bu bayatılar təşkil edir. Həmin bayatıların əksəriyyəti aşıqla bağlı xalq arasında dolaşan rəvayətlərin içində qalmışdır. Bir hissəsi də ayrıca toplanaraq nəşr olunmuşdur:

Dağların başı qardı,
Düş, gəl, başı qardı.
Yaxşından ötrü, Aşıq,
Göz getdi, baş ağardı (Bəhlul Behcət, səh. 33)

Aşiq, yaxşı dən gözlər,
Mürkün yaxşı dən gözlər,
Baxdıqca yada düşür
Doymaz Yaxşından gözlər (Bəhlul Behcət, səh. 38).

İkinci istiqamət isə onun xalq bayatlarından təsirlənərək dediyi bayatılardır. Bu bayatıları əslində ümumxalq bayatılarının variantları da hesab etmək olar. Məsələn, aşağıdakı nümunəyə baxaq:

Aşiq, vətən yaxşısı,
Köynək kətan yaxşısı.
Qəriblik cənnət olsa,
Yenə vətən yaxşısı (Təranə Vahid).

Bu bayatı istər-istəməz yadımıza:

Əzizim, vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı.
Gəzməyə qərib ölkə,
Ölməyə vətən yaxşı –

xalq bayatısını salır.

Və yaxud:

Aşiqəm Qızılığa,
Şəkiyə, Qızılığa.
Bir tərən itirmişəm
Boynunda qızıl cığa (Bəhlul Behcət, səh. 38).

Biz 2004-cü ildə Şəkinin Daşbulaq kəndindən (bu kəndin əhali-sini Qərbi Azərbaycandan deportasiya edilənlər təşkil edir) bu bayatının belə bir variantını qeyd almışdıq:

Qarabağı,
Gəncənin Qarabağı.
Bir cüt tərənəm getdi,
Boynunda qara bağı (Şəki folklor mühiti, səh. 42).

Bu qrupa ayırdığımız bayatılara nəzər saldıığımız zaman onların indiyədək çap olunmuş toplularda xeyli sayda variantının olduğunu müşahidə edirik. Bu da istər-istəməz belə bir sual meydana çıxarır: Bu bayatılar xalq bayatıları olub sonra Sarı Aşığın adına çıxılıb, yoxsa aşığın söylədikləri zamanla xalq bayatılarına qarışıb? Folklorlarda gedən prosesləri xatırlasaq, hər iki hal mümkün ola bilər. Yəni həm xalq bayatıları Sarı Aşığın adına deyilə bilər, həm də aşığın söylədikləri zamanla xalq bayatılarına qarışa bilər. Biz müxtəlif bölgələrimizdə folklor topluslarında olduğumuz zaman bu kimi hallarla çox qarşılaşmışıq. Hamımızın yaxşı bildiyi və xalq bayatısı hesab etdiyi nümunələrin hansısa damburçunun və yaxud da aşığın düzüb-qoşduğu ba-

yatı kimi təqdim olunduğunun dəfələrlə şahidi olmuşuq. Folklorlaşma prosesində bu kimi halların olması qanunauyğun və tamamilə təbiidir.

Sarı Aşığın bayatılarının müəyyən bir qismi də bayatı-bağlamalardır. Bu bayatılar tapmaca formasında deyilir və təbii ki, cavab tələb edir. Bu da onu isbat edir ki, həmin bayatılar deyişmə zamanı söylənilmişdir:

Aşağıdan ay doğdu,
Cansız canlımı boğdu.
Anası beşikdə ikən,
Qızı bir oğlan doğdu

(<https://www.ens.az/az/sari-asiq-bayatilari>).

Gördüyümüz kimi, bu mətn tapmaca məzmunludur. Amma mənbədə onun cavabı verilməmişdir. Əslində bu hal yalnız bu mətnə, yaxud da Sarı Aşığa aid olması güman edilən bayatı-tapmacalara aid olmayıb digər aşıqların yaradıcılıqlarında mövcud olan bayatı-bağlamalarda da rast gəlinir. Bu bayatı-bağlamalar heç şübhəsiz ki, deyişmələr zamanı söylənilmişdir. Buradan belə bir sual meydana çıxır. Əgər bu belədirsə, bəs onun cavabı hamı? Bu sualın cavabını Balakən rayonunda olarkən damburçular ilə görüşlərimiz zamanı tapmışdıq və biz həmin məlumatı Molla Cumanın bayatı-tapmacalarının cavabının niyə olmamasını əsaslandırmaq üçün istifadə etmişdik. Həmin əsaslandırma digər aşıqların bayatı-tapmacalarına da, eləcə də Sarı Aşığın bu tipli bayatlarına da şamil oluna bilər: “Molla Cumanın bayatılarının az bir hissəsini bayatı-tapmacalar təşkil edir. Amma təəssüf ki, bu bayatı-tapmacaların cavab hissəsi yoxdur. Onların cavab hissəsinin niyə olmaması məsələsinin səbəbini biz elə dambur ifaçıları ilə söhbətlərimiz zamanı öyrəndik. Balakən rayonunun Tülü kəndindən olan məhir dambur ifaçısı Q.İbadullahla həmin rayonun Qazma kəndindən olan H.Ərəbiddinin deyişməsində belə bir maraqlı məlumatla rastlaşdıq. Deyişmə zamanı rəqibinə qalib gələ bilməyən Ərəbiddin İbadullahla bayatı-tapmaca dedi. İbadullah da cavabı bilmədiyini üçün məğlub oldu. Biz H.Ərəbiddindən bunun cavabını deməyi xahiş etdikdə damburçu bundan imtina etdi. İsrarımızdan sonra o bizi həyətin fındıq ağacları olan hissəsinə apardı, məclisdən xeyli uzaqlaşdığımızı və dediklərinin məndən başqa kimsə tərəfindən eşidilməyəcəyinə əmin olduğdan sonra bir az əvvəl dedi ki bayat-tapmacanın cavabını söylədi. Cavabı niyə məclisdə deyil, xəlvətdə deməsini isə belə əsaslandırdı ki, əgər məclisdə desəydim, İbadullah da eşidərdi və mən bir də deyişmədə çətinə düşəndə onu bağlaya bilməzdim. Deməli, Molla Cumanın, eləcə də bir sıra digər aşıqlarımızın bayatı-tapmacalarının cavablarının kitablarda verilməməsinin səbəbi onların vaxtilə müxtəlif

məclislərdə söylədikləri bayatı-tapmacaların cavabını açıqlamaları olmuşdur. Toplamalar zamanı da həmin mətnlərin cavabını bilməyən tədqiqatçılar onları olduğu kimi müxtəlif toplulara daxil etmişlər” (Dambur ifaçılığı və hayla yaradıcılığı, səh. 79-80).

Sarı Aşığın deyişmə bayatıları ilə bağlı bir neçə mətn də “Sarı Aşıq” kitabında vardır. Orada Sarı Aşığın deyişmə zamanı söylədiyi bir neçə bayatı-bağlama və onların cavabları verilmişdir. Həmin bölmə “Haqq aşığı ilə kürd aşığı deyişməsi” adlanır. Onu da qeyd edək ki, bu kitabda verilmiş deyişmə bayatılar bir qədər şübhə doğurur (Sarı Aşıq, səh. 114-116).

Sarı Aşığın adına deyilən bayatıların dil və üslub xüsusiyyətləri də maraqlı doğurur. Ona aid olduğu güman edilən bayatılarda cinasdan istifadə xeyli yayğındır. Onun cinaslardan istifadəsi ilə bağlı Könül Məmmədova “Sarı Aşıq bayatılarının poetikası: cinaslı bayatılar” adlı xüsusi məqalə həsr etmişdir. O yazır: “Məlumdur ki, müxtəlif səs tərkibinə malik olub, eyni və ya oxşar mənaları ifadə edən sinonim sözlər kimi, eyni və ya oxşar səs tərkibinə malik olub, müxtəlif mənaları bildirən omonim sözlər də hər hansı dilin leksik-semantik zənginliyini və bədii ifadə qüdrətini nümayiş etdirən əsas göstəricilərdən sayılır. Üstəlik, fəaliyyət meydanı kimi daha çox ədəbi dillə məhdudlaşan sinonimlərdən fərqli olaraq, canlı danışiq dilinin və müxtəlif dialektlərinin çeşidli tələffüz imkanları omonimlərin inkişafı üçün geniş üfüqlər açır. Türk dillərinin, o cümlədən, Azərbaycan türkcəsinin omonimlərlə zənginliyini istər-istəməz bu dillərdə yazıb-yaradan hər bir sənətkarı xalq dilinin bütün güc-qüdrətini və gözəlliyini göstərməyə sövq edir. ... Azərbaycan ədəbi dilinin və xalq danışiq dilinin omonimlər xəzinəsindən bəhrələnen cinas sənətinin həm şifahi, həm yazılı şeirimizdə geniş qol-qanad açmasının başlıca səbəbi budur.

Xalq şeirinin ən qədim və ən yaygın janrlarından biri olan bayatı poetikasında cinasın yeri və rolu məsələsinə gəlsək, Sarı Aşığa qədər də, Sarı Aşıqdan sonra da el bayatılarında cinas qafiyələrin gözəl nümunələri olmuşdur. Sadəcə olaraq, Sarı Aşığın böyük xidməti və dahiyənə sənətkarlığı ondadır ki, o, cinas qafiyələr yaratmağı öz ilhamının sevimli məşqinə, cinas bayatılar çağırmağı isə öz yaradıcılığının ana xəttinə çevirməyi bacarmış və bununla da Azərbaycan aşiq ədəbiyyatında bayatı yaradıcılığının zirvəsinə yüksələ bilmişdir” (Könül Məmmədova).

Onu da qeyd edək ki, Sarı Aşığın bayatılarının çox önəmli bir hissəsi rəvayətli bayatılardır. Yəni o bayatılar rəvayətin tərkibində verilir. Əvvəlcə mətnin rəvayət hissəsi verilir, sonra mövzuya uyğun

olaraq aşığın dilindən bayatılar verilir. Bu cür rəvayətlərin bir hissəsi hər bölgədə bir aşığın adına deyilə bilər. Bu cür nümunələrin sayı toplanmış materialların arasında kifayət qədərdir. Bu prosesin getməsi folkloradakı variantlaşma prinsipi ilə əlaqədardır. Beləliklə, bir mətnin bölgə variantları yaranmış olur. Eyni mətn bir bölgədə Sarı Aşığın, digər bölgədə isə, məsələn, Molla Cumanın adına deyilə bilər. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, hər bölgə mətnə özünəxas xüsusiyyətləri salaraq onu bir növ “özünüküləşdirir”. Məsələn, Şəki-Zaqatala bölgəsində məşhur “Tanı mənəm, bil mənəm” rəvayəti Molla Cumanın adına danışılırsa (Şəki folklor örnəkləri. II kitab, səh. 203), həmin rəvayətin qarabağlılar arasında Sarı Aşığın və yaxud digər bölgə aşığının adı ilə bağlı danışıldığıın şahidi oluruq (AFA. XII cild, Zəngəzur folkloru, səh. 402-403).

Aşığın çap olunmuş bayatılarının bəzilərində qüsurlar da görürük. Məsələn, aşağıdakı bayatıda Xocavənd rayonunun iki kəndinin adı çəkilməmişdir: Çanaqçı və Tuğ. Amma birinci kəndin adı səhvən Çanaqlı kimi yazılmışdır. Kitabı tərtib edənin, redaktor və korrektorun isə diqqətindən bu səhv yayınmışdır:

Aşıq bir buğda gördü,
Buğdanı dağda gördü.
Gözəli Çanaqlıda,
İgidi dağda gördü (Sarı Aşıq. Bayatıları).

Onu da qeyd edək ki, Sarı Aşıqla bağlı mətnlər hələ də xalq arasında yayğındır. “Qarabağ: folklor da bir tarixdir” 10 cildliyinə salınmış mətnlər də bu fikrimizi isbat edir. Bu cildlərdə Sarı Aşıqla bağlı ənənəvi süjetlərlə yanaşı, təzə mətnlər də vardır (Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I cild. səh. 146-148; Qarabağ: folklor da bir tarixdir. II cild. səh. 100; Qarabağ: folklor da bir tarixdir. III cild. səh. 113-114; Qarabağ: folklor da bir tarixdir. IV cild. səh. 360-375; Qarabağ: folklor da bir tarixdir. VI cild. səh. 302-303).

Nəticə. Düşünürük ki, aşıq yaradıcılığında bayatı yaradıcılığı ayrıca tədqiq olunmalıdır. Bu zaman həm bayatının aşıq yaradıcılığındakı yeri xırdalılıqlarına qədər araşdırıla bilər, həm də bu cür tədqiqat bizə aşıqların bayatıları ilə xalq bayatılarını seçmək imkanı verir. Digər tərəfdən də bu cür tədqiqatın aparılması aşıqların xalq bayatılardan necə faydalandıqlarını müəyyənləşdirmək imkanı verə bilər. Konkret olaraq Sarı Aşığın bayatıları ilə xalq bayatılarını ayırmaq üçün Sarı Aşıq bayatılarının dil və üslub xüsusiyyətlərini öyrənmək, həmçinin söyləyicilərin hansı bayatıları ona şamil etdiyini

bilmək lazımdır. Bu baxımdan görülməli əsas iş Sarı Aşığın bayatılarının elmi-tənqidi mətnini hazırlamaqdır. Onun bayatılarının elmi-tənqidi mətni hazırlanmadan, Sarı Aşığa aid edilərək çap edilən bütün mətnlər incələnmədən bu barədə dəqiq söz söyləmək mümkün deyildir. Onu da vurğulayaq ki, bu zaman ancaq söyləyici dilindən qeydə alınaraq, söyləyicilərin pasportlaşdırıldığı mətnlərə müraciət etmək lazımdır. Sadaladığımız xüsusiyyətləri özündə əks etdirməyən mənbələrdən istifadə etmək isə ancaq dolaşlıq yarada bilər.

QAYNAQLAR

1. AFA. XII cild. Zəngəzur folkloru. Toplayıcılar: f.e.d. Vəli Nəbioğlu, f.e.n. Muxtar Kazımoğlu, f.e.n. Əfzələddin Əsgər. Tərtib edənlər: Əfzələddin Əsgər, Muxtar Kazımoğlu. Bakı, Səda, 2005, 464 səhifə
2. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I cild. (Cəbrayıl, Kəlbəcər və Tərtər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Toplayıb tərtib edənlər: fil.ü.f.d. İlkin Rüstəmzadə, Zəfər Fərhadov. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 463 səh.
3. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. II cild. (Bərdə və Ağcabədi rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Toplayanlar: fil.ü.f.d. Əfzələddin Əsgər, fil.ü.f.d. İlkin Rüstəmzadə, fil.ü.f.d. Tahir Orucov, Zəfər Fərhadov. Tərtib edənlər: fil.ü.f.d. İlkin Rüstəmzadə. Bakı, 2012, Elm və təhsil, 483 səh.
4. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. III cild. (Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Laçın, Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Tərtib edənlər: fil.ü.f.d. İlkin Rüstəmzadə. Bakı, Elm və təhsil, 2012, 468 səh.
5. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. IV cild. (Laçın, Qubadlı və Zəngilan rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Toplayanlar: fil.ü.f.d. İlkin Rüstəmzadə, Sevinc Bağdadova. Tərtib edənlər: fil.ü.f.d. İlkin Rüstəmzadə. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 458 səh.
6. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. VI cild. (Cəbrayıl, Kəlbəcər və Tərtər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Toplayıb tərtib edənlər: fil.ü.f.d., dos. Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Bakı, Zərdabi LTD, 2013, 465 səh.
7. Bayatılar (Sarı Aşıq). 2 cild. I cild. Şərq-Qərb, 2005.
[https://az.wikisource.org/wiki/Bayat%C4%B1lar_\(Sar%C4%B1_A%C5%9F%C4%B1q\)](https://az.wikisource.org/wiki/Bayat%C4%B1lar_(Sar%C4%B1_A%C5%9F%C4%B1q))
8. Bəhlül Behcət. Sarı Aşığın bayatıları. Transliterasiya, ön sözün müəllifi: Rza Xəlilov. Bakı, "Səda", 2006, 96 səh.
9. Sarı Aşıq (seçmə bayatılar). (Tərtib edəni, ön sözün müəllifi və redaktoru Hüseyn Kürdoğlu.) Sabah, 1993, 119 səh.
10. Təranə Vahid. Sarı Aşığın bayatı dünyası. // "Mədəniyyət" qəzeti. 23 may 2021-ci il.
<https://medeniyyet.az/page/news/21407/Sari-Asigin-bayati-dunyasi.html>

11. Şəki folklor örnəkləri. II cild. Toplayıb tərtib edən: fil.ü.f.d., dos. Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Bakı, Elm və təhsil, 2014, 408 səh.
12. Sarı Aşıq. Bayatıları. <https://www.ens.az/az/sari-asiq-bayatilari>
13. Vaqifqızı (Süleymanova) Ləman. Dambur ifaçılığı və hayla yaradıcılığı. Bakı, Elm və təhsil, 2020, 264 səh.
14. Məmmədova Könül. Sarı Aşıq yaradıcılığının poetikası: cinaslı bayatılar. <http://dergikaradenizsempozyum.com/tr/sempozyum-arsivi/arsiv/20-3-uluslararası-dergi-karadeniz-sosyal-bilimler-sempozyumu-19-21-kasim-2019-baku-azerbaycan/130-sari-asiq-yaradiciliginin-poeti-kasi-ci-nasli-bayatilar>
15. Sədnik Paşa Pirsultanlı. Bayatı yaradıcısı Lələ və Sarı Aşıq // “Xalq cəbhəsi” qəzeti, 30 avqust 2017
<http://www.xalqcebhesi.az/news/culture/22277.html>